

Музика О.Л. (м. Житомир)

ІНТЕГРАЦІЯ ОСОБИСТІСНОГО ДОСВІДУ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ МЕХАНІЗМ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ ОБДАРОВАНОСТІ

В статье анализируются особенности интеграции различных аспектов личностного опыта. Личностные ценности рассматриваются как основные регуляторы развития творческой одаренности.

***Ключевые слова:** способности, одаренность, личностный опыт, ценности.*

The article deals with the peculiarities of integration of different aspects of experience. Personal values are seen as the main regulators of the development of the creative giftedness.

***Key words:** abilities, giftedness, experience, values.*

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Принцип особистісної зорієнтованості освіти базується на врахуванні індивідуальних особливостей дітей в контексті їх особистісного розвитку. На практиці ж особистісно орієнтований підхід нерідко наштовхується на методичні та методологічні суперечності, особливо це показово на прикладі здібностей та обдарованості. При тому, що передусім має вирішуватися проблема розвитку особистості як цілісності, на практиці домінує спрямованість на розвиток окремих її складових.

Загалом, антиномія «мозаїчність-цілісність» проходить через всю історію психології. Ідея мозаїчного підходу, тобто поділу психіки на окремі елементи з метою їх вивчення і розвитку, належить засновнику

наукової психології Вільгельму Вундту. На ній базувалися ранні (і, в основному, невдалі) спроби побудови програм розвитку окремих здібностей, які зводилися до пізнавальних процесів: уяви, пам'яті, мислення тощо. І хоча в сучасних теоретико-психологічних дослідженнях ідея мозаїчності поступилася ідеї цілісності, все ж для педагогічної практики вона залишилася привабливою через вдавану простоту та доступність психотехнічних і психодіагностичних методик. З іншого боку, принцип цілісного, особистісного підходу є недостатньо операціоналізованим, а відтак і адаптованим для створення ефективних розвивальних програм. Постає проблема виокремлення інтеграційних механізмів, які були б релевантними до завдань розвитку особистісних утворень, одним з яких є творча обдарованість.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. У контексті дотримання психолого-педагогічних вимог до розвитку обдарованої особистості, диференціація дітей за здібностями і штучне стимулювання їх розвитку в певному, визначеному педагогами, напрямку – не зовсім виправдані. Приписуючи дитині можливість розвитку здібностей в окремих діяльностях на основі схильностей, які нерідко є ситуативно обумовленими, ми можемо обмежити не тільки свободу вибору, а й свободу

160

розвитку дитини.

О.М. Дяченко, визначаючи здібності як ядро розвитку вищих психічних функцій, посилається при цьому на позицію Л.С. Виготського, виділяючи в ній три суттєві моменти. «По-перше, це розуміння здібностей як способів взаємодії з дійсністю, що притаманні тій чи іншій культурі. По-друге, розвиток здібностей розглядається як процес, що визначається закономірностями цілісного розвитку свідомості й аналізується в контексті цього цілого. І нарешті, розвиток здібностей характеризується через

освоєння дитиною певних досягнень культури» [3, с.100-101]. Кризи в розвитку здібностей, на думку цього автора, пов'язані з втратою дитиною суб'єктності («перетворення дитини в об'єкт очікувань і домагань дорослих») та зі смисловою кризою, пов'язаною з переважанням задач «на значення» замість «опори на особистісні смисли».

На обмеженість спеціалізації здібностей як життєвої стратегії звертає увагу Л.І. Анциферова. Поряд з основними діяльностями в даний момент часу людина повинна мати і «субдомінантні», що дозволить їй гнучко підходити до постановки і досягнення життєвих цілей у динамічному й мінливому світі. «Якщо ці цілі розміщені в один ієрархічний ряд так, що досягнення кожної наступної визначається попередньою, то блокування будь-якої з них зупинить поступальний рух до ідеалу і буде переживатися особистістю як нездоланна перешкода, як життєвий крах. Отже, особистісна стратегія не повинна будуватися за моделлю однолінійного детермінізму чи ланцюжка причинно-наслідкових зв'язків, вона повинна передбачати необхідність створення деякої системи взаємодоповнюючих і підкріплюючих одна одну проміжних цілей» [2, с.11]. Очевидно, що навіть такий нелінійний цільовий детермінізм може виявитися недостатнім у випадках, коли цілі вибираються в межах лише однієї діяльності. Досвід розвитку здібностей у багатьох діяльностях – ось що є справжньою основою для суб'єктного вибору напрямку саморозвитку особистістю власних здібностей.

Досвід не формується в результаті дії одномоментних чинників, які не пов'язані між собою у свідомості людини. Б.Г.Ананьєв пише: «Потрібно накопичення досвіду багатьох подібних усвідомлень себе суб'єктом поведінки і реалізації їх у поведінці для того, щоб ставлення до себе перетворилось у властивості характеру, які ми називаємо рефлексивними. Однак, саме ці властивості, хоча вони й є найбільш пізніми і залежними від всіх інших, завершують структуру характеру і забезпечують його

цілісність. Вони найбільш інтимно зв'язані з цілями життя і діяльності, ціннісними орієнтаціями, установками, виконуючи функцію саморегулювання і контролю розвитку, сприяючи утворенню і стабілізації єдності особистості» [1, с.314].

На ціннісну природу досвіду вказує й Л.І. Анциферова, зазначаючи, що «додаткові мотиви людина шукає перш за все через мисленне звертання до значимих для неї людей, через актуалізацію тих значимих соціальних відносин, які колись сприяли формуванню її цінностей і які самі стали входити в число цих цінностей» [2, с.13].

О.М. Лактіонов визначає особистісний досвід як сукупність стійких оцінок на основі сформованої системи інтерпретацій. Підкреслюючи

161

ціннісну природу досвіду, вводить поняття ціннісного інтерпретаційного комплексу (ЦІК), який індивідуально своєрідний для кожного суб'єкта. «У досвіді накопичується й інтегрується те, що цінне для нього самого і, одночасно, являє цінність для навколишніх» [6, с. 76]. Експериментальні дослідження, проведені цим автором, показали, що зі всіх сфер життя для людини найціннішою є сфера міжособистісних стосунків. Зауважимо, що саме соціальні стосунки найчастіше випадають з поля зору авторів програм, спрямованих на розвиток здібностей та обдарованості.

У розвитку творчої обдарованості як цілісної особистісної характеристики людини ціннісний досвід суб'єкта є визначальним не тільки у вибудові мотиваційно-регуляційних схем, а й регулюванні окремих пізнавальних процесів, прямо пов'язаних з творчою діяльністю. «Помічено, що чим менш досвідченим є суб'єкт (школяр), тим більш помітною є залежність між зоровими образами і структурами конструкцій, з одного боку, і словесними визначеннями функціонування цих структур – з другого. У досвідчених конструкторів зорові уявлення настільки ємнісні, що часто функціональні особливості зливаються зі структурними

(конструктор мислить «функціональними структурами») [7, с. 69].

В.О. Моляко виділяє принцип розвивального впливу творчості. «Творчість, важлива сама по собі як створення нового, оригінального, важлива також і як стимулятор діяльності, що сприяє розвитку пізнавальної сфери і розвитку особистості в цілому» [7, с. 12].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У проаналізованих вище наукових працях аргументовано доводяться положення про ціннісну природу особистісного досвіду та його вплив на регуляцію саморозвитку особистості. Вказується також на ціннісну природу здібностей і роль досвіду в розвитку творчої особистості. При цьому залишаються нерозкритими питання про структуру особистісного досвіду і його роль у становленні та розвитку окремих типів особистості, в тому числі й творчо обдарованої особистості.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). У статті намічаються підходи до вирішення таких завдань:

- довести положення про ціннісну природу особистісного досвіду і розкрити його структуру;
- показати роль окремих компонентів ціннісного досвіду у розвитку творчо обдарованої особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Якщо ідея мозаїчності стала основою педагогічних концепцій, пов'язаних із диференціацією дітей за здібностями, то психолого-педагогічна інтерпретація ідеї цілісності знайшла відображення в концепції створення умов для розвитку і саморозвитку особистості, тобто саморозвитку здібностей. І в першій, і в другій концепції ключові категорії – розвиток здібностей, але в першій йдеться про диференціацію здібностей як всередині окремої особистості, так і про диференціацію дітей за здібностями, а в другій йдеться про інтеграцію здібностей, і при цьому інтеграційним центром є життєвий досвід особистості.

Результатами реалізації концепцій, що аналізуються, в першому випадку є окремі ізольовані вміння, а в другому – особистісні цінності, в яких відображено досвід соціальної взаємодії, досвід діяльностей і досвід розвитку здібностей.

Ми виходимо з того, що обдарованість є результатом розвитку творчої спрямованості особистості, яка в свою чергу спирається на високий рівень розвитку здібностей.

Отже, розвиток здібностей відбувається в ширшому контексті особистісного розвитку. Досвід, який накопичується дитиною в цих процесах, має відповідати кільком вимогам: по-перше, він має бути достатньо широким, тобто охоплювати значну частину життєвих відносин особистості. По-друге, досвід має відповідати критерію наступності – окремі його компоненти повинні бути закономірно пов'язані, відображаючи тенденцію розвитку особистості, а не окремі ситуативні прояви. По-третє, досвід має бути ціннісним, виокремлюючи з потоку життя лише те, що справді є значимим для людини. Як кажуть, досвід – це не те, що було, а те, що залишилося.

У контексті розвитку здібностей можна виділити принаймні три види досвіду, які в сукупності складають основу для мотивації саморозвитку. Це досвід діяльностей, досвід соціальної взаємодії та досвід розвитку здібностей (див. рис.1.).

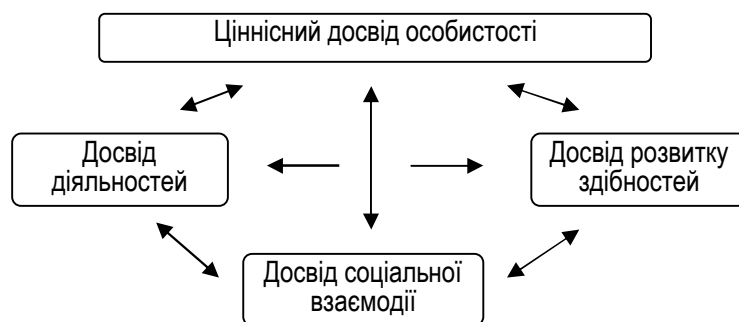

Рис.1. Структура ціннісного досвіду особистості

Дитина набуває досвіду діяльностей, включаючись у декілька видів діяльностей з тисяч можливих. У кожній діяльності є щось спільне для всіх людських діяльностей. Це можуть бути як окремі специфічні дії, так і вольові зусилля, пізнавальні процеси, які в сукупності складають особливе психологічне утворення – загальні здібності. У діяльності формуються вміння, в тому числі й мисленнєві – узагальнені способи розумових дій, одна із найважливіших специфічно людських функцій яких – можливість перенесення на інші види діяльностей. Крім того, оволодіваючи тією чи іншою діяльністю, дитина ніби приміряє її до своїх вроджених індивідуальних особливостей. І справа не в тому, щоб вона нарешті знайшла повністю ізоморфну діяльність, а в тому, щоб на основі набутого емпіричного досвіду зрозуміла, що їй під силу якщо не всі, то багато видів діяльностей. Індивідні чинники і діапазон діяльностей, якими оволодіває дитина, виділяють, виокремлюють її з-поміж інших, роблять своєрідною, неповторною, особливою, що й є передумовою становлення особистості. Широта діапазону досвіду діяльностей визначає ступінь готовності дитини до активної адаптації в мінливому світі. А фіксація

163

на одній діяльності, як показують наші дослідження, навпаки, часто зменшує адаптаційні ресурси [4; 8].

Людина є соціальною істотою і важко навіть уявити, що розвиток здібностей може здійснюватися винятково індивідуально, поза контекстом соціальних стосунків. Здібності – це завжди здібності до певних діяльностей, а діяльності завжди соціально детерміновані. Розвиваючи ті чи інші здібності, дитина задовольняє свою базову соціальну потребу – бути визнаною своїм соціальним оточенням. Досвід соціальної взаємодії в розвитку здібностей складається з величезної кількості інтеракцій. Включаючись у конкуренцію за визнання, кожна дитина виробляє у собі стратегії його досягнення. Це тривалий процес, у якому є місце боротьбі за

лідерство, відстоюванню своїх досягнень і переживанню тимчасових невдач, кооперуванню з іншими (наприклад, командні види спорту) і самостійному протистоянню більшості, почиванню на лаврах досягнень і необхідності важкої переорієнтації на інші види діяльності. Розвиток здібностей завжди відбувається в силовому психологічному полі референтності, а дитина змушена орієнтуватися як на думку тих, хто її підтримує, так і на думку тих, хто негативно ставиться до неї. Рефлексія власної діяльності крізь призму оцінки референтних осіб створює базу самооцінки і в кінцевому рахунку – особистісних цінностей і стратегій розвитку здібностей.

Досвід розвитку здібностей – це передумова виникнення феномену обдарованості, який Г.С. Костюк визначив як „здібність людини до розвитку її здібностей” [5, с.341]. На початкових етапах розвитку обдарованості особистісний досвід розвитку здібностей має базуватися на кількох діяльностях. І справа не в тому, що у дитини формується більше компонентів загальних здібностей і вона набуває більше соціального досвіду, а в тому, що у неї формується суб’єктивна переконаність у можливості розвитку власних здібностей.

Надаючи дитині можливість набути досвіду діяльностей, досвіду соціальної взаємодії і розвитку здібностей, ми тим самим готуємо її до свідомого, вільного вибору майбутньої професійної діяльності, у якій їй знадобляться і загальні здібності як фундамент для розвитку спеціальних, і різнопланові соціальні вміння як засіб соціальної адаптації, і досвід розвитку здібностей як основа професійної і особистісної самореалізації.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Результатом проведеного аналізу стали такі висновки:

1. Творча обдарованість – це результат розвитку особистості як цілісного утворення, в якому інтегруються досвід діяльностей, соціальний досвід і досвід розвитку здібностей.

2. Творча спрямованість особистості розвивається завдяки ціннісній природі особистісного досвіду, яка в ряді випадків виявляється потужною регулюючою внутрішньою інтенцією, зосередженою на саморозвитку здібностей.
3. Інтеграція особистісного досвіду, на противагу диференціації дітей за здібностями, є більш продуктивним механізмом розвитку творчої обдарованості і як теоретична основа може використовуватися для розробки розвивальних програм.

164

Перспективи подальших досліджень вбачаються у виокремленні з досвіду особистості окремих ціннісних утворень, операціоналізація яких дозволить управляти витоками суб'єктної активності, спрямованої на саморозвиток творчо обдарованої особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Ананьев Б.Г.* Человек как предмет познания. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1968. – 339 с.
2. *Анциферова Л.И.* О динамическом подходе к психологическому изучению личности // Психол. журн. – 1981. – т.2. – № 2. – С. 8-18.
3. *Дьяченко О.М.* Проблема развития способностей: до и после Л.С.Выготского // Вопр. психол. – 1996. – №5. – С. 98-109.
4. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / За ред. В.О. Моляко, О.Л. Музики. – Житомир: Вид-во Рута, 2006. – 320 с.
5. *Костюк Г.С.* Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. – К.: Рад. школа, 1989. – 608 с.
6. *Лактіонов О.М.* Вибір мотиваційно-ціннісного простору особистості // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія „Психологія”, 2005. – № 662. – С. 74-79.
7. *Моляко В.А.* Творческая конструкторология (пролегомены). – К.: Освіта України, 2007. – 388 с.
8. *Музыка О.Л., Портницька Н.Ф.* Розвиток творчої спрямованості особистості в дошкільному віці // Обдарована дитина, 2007. – №7. – С.50-55.